

О ПОРЕКЛУ МОТИВА О ПОЛИФЕМУ У НАШЕМ ФОЛКЛОРУ

У својем чланку *Jegan širaī Ogiseje u našem folkloru*¹⁾ Н. Симић се задржава на једној од тринаест празновјерица које је објавио Осман Ђикић у мостарској „Зори“ (1899,2), и то на веровању у једнооке дивове у селима око Мостара. У причи, коју даје у изводу, говори се о неком чобанину са Вележ-планине, кога је ухватио див, одвео у своју пећину и припремио ражањ да га испече и поједе. Али, док је див спавао, чобанин зажари ражањ, па њиме ослепи дива и побегне из пећине. — Ову приповетку писац сматра парафразирањем IX-ог певања *Ogiseje* и каже: „Иако се многе аналогije Хомера у нашем народном песништву тумаче као самониклости, овде је очигледно упрошћено парафразирање IX-ог певања *Ogiseje*. Питање је само у којој је мери оно фолклорног карактера и како је могло да настане у подножју планине Вележа.“ Мало даље, он на то питање и одговара: „Неко, у чије је руке доспео текст *Ogiseje* — свеједно дали у латинском или српскохрватском преводу — препричао је, између осталог, и збивања која опева IX певање овог епа, а један од слушалаца дао је у редакцији коју је и Ђикић чуо.“ Писац чланка исто тако указује и на „пут којим је сазнање о Полифему доспело на херцеговачко поднебље“; то је пут Метковић—Дубровник—Гацко—Мостар, у чијем је базену у другој половини XIX века било неколико културних центара у које је, осим латинског превода *Ogiseje* из 1832 год., могао да доспе и примерак *Ogiseje* коју је 1882 год. издала Матица хрватска. Према томе дало би се закључити да је мотив о Полифему у овим крајевима Херцеговине књишког порекла. Међутим, против оваквог тумачења говори много чињеница.

Веровање у једнооке дивове није постојало само у селима мостарског среза у Херцеговини, где је Ђикић забележио поменути причу, нити је настало у времену кад су се код нас појавили први преводи *Ogiseje*, него је било распрострањено и по многим другим нашим крајевима, па и у другим земљама и свакако је старијег датума. Зато има доста доказа.

За дивове, уопште, наш народ верује да су бића натприродне снаге, „високи као брдо“, да живе у мрачној, „дивљој земљи“ по пећинама и да једу људе. Насупрот својој физичкој снази немају

¹⁾ Жива антика, год. VII, свеска I

много памети, јер их надмудри и превари далеко слабији, али довитљивији човек. Са дивовима се срећемо у читавом низу приповедака: *Дивљан, Јовић и гиб, Ћоса и гивови, Дјед и гиви, Дего и гба губа, Ђело, царев зей, Сајанаилова кћи, Добра дјела не њројагају* и многим другим; па и Медједовић је јунак овог типа. — С овим веровањем у дивове преплиће се и веровање у псоглаве, који су још ближи хеленским киклопима. У напоменама за Српске народне умотворине²⁾ В. Чајкановић каже: „Псоглав је као и човек, само има пасју главу, једно око и реп“, и додаје да се реч псоглав објашњава изразом див. Т. Ђорђевић³⁾ даје исцрпне податке о овој народној празноверици. Он наводи неколико назива за псоглаве у разним крајевима наше земље, по чему се види да је ово веровање било распрострањено у следећим областима: Славонији, Лици, Хрватском Загорју, код Словенаца, у Босни и Херцеговини, међу Србима граничарима, у Црној Гори. „Срби граничари приповедају да псоглави живе у пећинама, тамо негде у Мрачају, у земљи гдје дан не свиће и сунце не свијетли.“ У Морачи се верује да су „псоглаве од некуда пребацили вјетрови у ове крајеве“, а на путу из Васојевића за Морачу постоји ливада која се зове Псоглав-Ливада. На њој је, по предању, гром побио псоглаве, па се и данас „познаје мјесто гдје су оне погинуле“. Само се једна од њих, кажу, спасла и утекла у пећину близу села Прекобрђа. Пећина се и данас зове Псоглав. Сличне податке о овом веровању у Црној Гори даје и П. Ровинскиј у делу „Черногория“⁴⁾. За овако потпуно формиран лик у народном предању требало је свакако дуже времена.

У нашим народним приповеткама псоглави се помињу више пута: *Деца и исполави, Деца анђели, Како се брајо и сека сјасли, Рујо и грује*. Међутим најкарактеристичније су за приче овог типа оне које су објавили П. Ровинскиј и Н. Шаулић. Оне садрже бар исто толико подударних елемената са IX певањем Одисеје, колико и она коју је забележио Ђикић и имају потпуно фолклорни карактер. У поменутом делу П. Ровинског наводи се прича, забележена у околини Андријевице, *Псоглав-људождер и гба брајо*⁵⁾. Она гласи:

„Били два брата, па пођу у лов у рибе; па један паде у воду и помете се; па виђоше ватру у пећину и реку: „Ајде да идемо у ону пећину, да се угријемо“ — и пођоше. Кад дођу код њега, а псоглав узме једну плочу, која имађаше 1000 ока, па је метне на врата, да не могу ови два брата изаћи. Па стави један гвоздени ражањ на ватру, па довати једног брата и другог, те виђе који тежи. Кад

²⁾ *Српске народне умотворине*, књига I, напомена 27.

³⁾ Т. Ђорђевић, *Псоглав у веровању нашег народа*, Српски етнографски зборник, књига LXVI.

⁴⁾ П. Ровинскиј, т. II, ч. 2, стр. 507.

⁵⁾ *Ibid.* стр. 593.

онај што је пао у воду, тежи. Па га метну на ражањ, те га испече, те га изједе. А ови гледа; а оће и њега сјутра за ручак. Кад би поноћи, псоглав заспа. А ови узе онај ражањ, те га угрије, па га заврше псоглаву у оно око. Кад псоглав скочи, па поче да га тражи. А ови се крије кроз козе; и узе једну козу, те одере и обуче кожу на себе. Кад псоглав отвори врата, па козе пушћа и пипне, да му не прође они; кад га пипне и помисли да је коза. Кад прође он викне: „Ја прођо! Одјави козе, а ти липши од глади!“ Та ма псоглав викне: „Кад ти одјави козе, на ти ову свирају, те свира пред козама“. Ови пружи руку, кад му рука пријену за свирају. Псоглав маши руком да га увати; а ови другом руком узе нож, те ону своју руку окиде и козе одјави за брата и за руку; а псоглав остаде без коза и без ока, те липса од глади.“

Варијанта Н. Шаулића⁶⁾ — *Псоглави* гласи овако:

„Била двојица запала у тавницу. Провале тавницу, па побјегну кроз једну пустињу. Отми их ноћ. Кад погледају, угледају једну кулу. Рећи ће један: „Ајдемо да ноћимо оће у ову кућу!“ „Ајде, Бога ми“ рече други. Дођу у ону кућу, уљеви, кад нема нико. Они ту сједи, наложи ватру. Кад ево ти једнога иде, јави петстотина оваца и води магарца. Ујави овце и уведе магаре, па би готов, па на врата једну плочу привали. Затвори врата, дође па сједи код оне двојице. Кад га они погледај, кад вас рутав, као пашче и једно му око на челу, више нема. Па би готов, навали ватру силу божју, донесе један ражањ гвозден, угрије га, онда увати једнога за врат, па другога, па који му се учини дебљи од она два тавничара онога за врат онијем ражњем, уби, онда навали на ватру. А онај поред њега се окаменио, не зна ништа за свијет. Пошто га испече, стаде јести од њега, половину изједе. Пошто се наједе лијепо, остави половину, па се покри да спава. Пошто заспи, онај мисли шта ће, како ће. Угрије ражањ, неће ли га убити, па стисне посред ока ражњем. А он у ономе скочи, па издрије ражањ, а онај побегне у овце. Он по овцама окупи, гони га, ћера по онијем овцама, не море да ухвати. Пошто не море да ухвати, лијепо отвори врата, па најави овце. Све пипље, а изјављује, изјави сваку. Не шћедни он да изиде. Пошто изјави, затвори па по кући поћера да ухвата, не море; пошто не могли да га ухвати, он да магаре ухвати за улар, а тавничар поред магарета изиде. А он чу где изиде, па ујави овце опет и ућера магаре. Изиде на једну главицу пред ону кућу, па га стаде блека и лавез, док педесет скупи онако као и он, пред његову кућу. То су били псоглави, дивови.“

Варијација на ову тему о Полифему има врло много и код других народа. Веровање у једнооке дивове било је раширено у многим земљама и на Балкану, а и иначе у свету, и у вези с њим поникле су многе легенде овога типа. Тако је, на пример, мит о Полифему још и данас жив у Албанији. Говорећи о обичајима и веровањима Албанаца Е. Чабеј⁷⁾ каже: „Polyphem lebt in Shala und Klementi als der einäugige menschenfressende Riese, der nach den katalanischen Söldnern des Mittelalters Katallanie heißt.“ Дакле, традиција ове легенде у Албанији потиче још из Средњег века. —

⁶⁾ Н. Шаулић, *Српске народне приче*, књ. I, св. II, стр. 42.

⁷⁾ Eqrem Çabej, *Sitten und Gebräuche der Albaner*, Revue des Études Balcaniques I-ère année t. 1—2, Beograd 1935.

Исто тако у Бугарској постоји веровање у једнооког дива Жуглана, који једе људе. И Бугари имају своју варијанту приче о Полифему. То је народна приповетка *Три брата и Жулан*. Њу наводи А. Leskien у својој збирци *Märchen aus dem Balkan*⁸⁾. Њена садржина је следећа: Три брата пастира враћају се једне ноћи са стадом, изгубе пут у магли. Одједном пред њих искрсне див Жуглан, огроман и страшан, с једним оком на челу и одведе пастире и њихово стадо у своју пећину да ту преноће. Карактеристични детаљи понављају се и овде: див затвара пећину огромним каменом, зажарује ражањ, па испече и поједе два пастира. Трећи, видевши шта га чека, шчепа усијани ражањ са ватре и, док је див спавао, забодје му га у око. Ни њега див не може да ухвати, јер се сакрио међу овце. — Интересантно је да је сличност ове бугарске варијанте са IX певањем *Одисеје* већа него у нашим приповеткама. Наиме, бекство пастира из пећине је још ближе Хомеровом опису. — Идућег јутра Жуглан изјављује једну по једну овцу да му пастир не би умакао, али овај се подвуче под трбух једног великог овна, обавије му руке око врата и тако се спасе. — У збирци Ј. Г. Хана *Griechische und albanesische Märchen*⁹⁾ има неколико приповедака из новогрчког народног предања на ову тему. Основна идеја ових бајки могла би да се формулише, по Hahn-у, као победа човекове досетљивости над глумом демонском снагом. — Код Руса постоји исто тако веровање у једнооке дивове. Они их називају слично нама — „песиголовци“. — Најзад овај мотив о Полифему не налази се само у предању балканских и европских народа, у које је могао евентуално да продре из старе Хеладе, него трагова о њему има и у тако далеких земаља као што су Индија и Кина¹⁰⁾.

Изванредно богат упоредни материјал о овом предмету сакупио је и средио О. Hackmann у делу *Die Polyphemsage in der Volksüberlieferung*¹¹⁾. Он је прикупио 221 варијанту ове легенде и утврдио три лајтмотива у њима: 1. ослепљење дива, 2. бекство испод овце и 3. епизода са прстеном. Поредџи народне приче овога типа са IX певањем *Одисеје*, Hackmann је дошао до интересантне опаске: у народним легендама налазе се мотиви под 1. и 2., али епизоде „Нико“ нема; у народној причи она је замењена епизодом о прстену. У нашој варијанти, коју је забележио Ровинскиј, није у питању прстен, него свирала, али то и није битно. Тежиште је у томе да предмет који бегунац прима од дива има магијску моћ да га прикује за место и да се те демонске силе ослобађа тек кад отсече себи онај део тела којим је прионуо за њега. Hackmann је исто тако утврдио да је легенда о Полифему кружила у хеленском народу и пре Хомера; она је припадала другом циклусу, па је Хомер спојио с митом о Одисеју. Да ли је порекло легенде ори-

⁸⁾ А. Leskien, *Märchen aus dem Balkan*, Jena 1925.

⁹⁾ J. G. Hahn, *Griechische und albanesische Märchen* Leipzig 1864.

¹⁰⁾ *Motif-Index of Folk-Literature*, стр. 135.

¹¹⁾ О. Hackmann, *Die Polyphemsage in der Volksüberlieferung*, Helsingfors, 1904.

јентално (можда Индија?) није доказано, али интересантно је да се она у Европи ширила с југа на север и да и у причама о Синдбаду морепловцу у 1001 ноћи има паралелних елемената са њом. Европско порекло легенде, међутим, изгледа вероватније. За то говоре и Halliday¹²⁾, а нарочито Bolte¹³⁾, који чак сматра монголску, финску и словенски верзију за старије од хеленске¹⁴⁾. У прилог претпоставци да ова легенда не потиче из Хеладе ишле би две чињенице: 1. да ни само име главног јунака Хомерово епа није хеленског порекла и 2. да се у Аристееву епу *Аримасијеја* говори о једнооком народу Аримаспима, који су живели чак на скитском северу. Херодот (IV, 27) сматра да је име Аримаспи скитско и да значи једнооки, а Страбон (I, 21) чак каже да је Хомер створио киклопе по причама о њима¹⁵⁾. Ови једнооки Аримаспи помињу се исто тако и у српским апокрифима¹⁶⁾. Порекло ове легенде интересантно је моментано за нас утолико што не искључује могућност да је она могла да продре и Хеладу са стране, па према томе да и до нас нађе други пут, а не преко Хомеровог епа. Ту могућност допушта и Radermacher кад у следећим редовима подвлачи интернационални карактер *Oguseje*: „Ist die Illias Dichtung einer in sich gesammelten und geschlossenen Nation, so ist die Odyssee das Werk eines Volkes, das die Augen geöffnet und alle Hände ausgestreckt hat den Reichtum auch der Fremde aufzunehmen“¹⁷⁾.

У научној литератури проналажене су често, с мање или више успеха, аналогije између Хомерово епа и епских творевина других народа. Тако је *Oguseja* поређена са Епом о Гилгамешу, Песмом о Хилдебранду, са Рустемом и Сухрабом, Иљом Муромцем, па и нашим народним песмама¹⁸⁾. Аналогije свакако постоје, али д-р М. Ђурић има пуно право кад сматра да ту није реч о директним утицајима, него о интернационалним мотивима, код којих се према приликама мењала само културно-историска позадина. То је вероватно случај и с митом о Полифему. — Међутим, нама није циљ да утврдимо порекло овога мотива, него желимо само да покажемо да је он ушао у комплекс народног стваралаштва код нас, као и код других народа, већ раније, пре појаве превода Хомеровог епа и другим путем. За то говоре и његова територијална распрострањеност и дуготрајност традиције.

Београд.

Персида Димитријевић.

¹²⁾ Halliday, *Greek and Roman Folklore*, London 1927, 98.

¹³⁾ Bolte, *De monumentis ad Odysseam pertinentibus*, Berlin 1882.

¹⁴⁾ За наведене податке о Hackmann-ову раду види Ernst Wust, Pauly—Wissowa, *Realencyklopädie*, Band XVII, Sp. 1957, § 50.

¹⁵⁾ Wernicke, Pauly—Wissowa, II, 826.

¹⁶⁾ В. Чајкановић, *Српске народне њриповећке*, нап. 24; О вези овога мита и Леђан-града из народне песме види: М. Будимир, *Са словенској Олимја*, 2, 36. Фил. фак., књ. IV — 1.

¹⁷⁾ Radermacher, *Erzählungen der Odyssee*, S.-ber. d. Akad., Wien, Phil.-hist. Kl. 178, 1, 1915.

¹⁸⁾ М. Ђурић, *Хомерово Огусеја у олегалу наших народних песама*, Жива антика, год. III, св. I.

RÉSUMÉ

Perside Dimitrijević : L'ORIGINE DES MOTIFS SUR POLYPHÈME DANS NOTRE FOLKLORE

N. Simić est d'avis que la croyance de notre peuple aux cyclopes s'est formée sous l'influence des traductions de l'*Odyssée* d'Homère. Les faits suivants s'élèvent contre cette opinion.

1) Cette croyance s'est propagée dans beaucoup de nos contrées, même dans celles où la traduction de l'épopée d'Homère n'était pas encore parvenue. Ceci est prouvée par une série de contes populaires se rapportant à ce sujet et la croyance de notre peuple à l'existence des cyclopes. Pour qu'une telle tradition se soit formée, il a fallu certainement beaucoup de temps.

2) Beaucoup de variantes de ces motifs sur Polyphème existent aussi chez les autres peuples balkaniques, de même en Europe, d'ailleurs dans le monde entier.

3) Il y a aussi l'opinion que cette légende ne serait pas d'origine grecque de façon qu'elle aurait pu venir chez nous par une autre voie et non par la traduction de l'oeuvre d'Homère. Il est probable qu'il s'agit ici d'un motif international et non de l'influence directe de l'*Odyssée*, comme c'est le cas de quelques autres motifs de cette épopée.